

Maciej H. Dąbrowski

Polskie Towarzystwo Filologiczne / Stowarzyszenie „Pamięć i Dialog”

Inskrypcje łacińskie Legnicy. Kościół katedralny

Słowa kluczowe: epigrafika, paleografia, chrzcielnica, Schobircza, pentaptyk, *Ecce homo*, ambona, Caspar Berger

Keywords: epigraphy, palaeography, baptismal font, Schobircza, pentaptych, *Ecce homo*, pulpit, Caspar Berger

Rzymskokatolicka katedra Świętych Apostołów Piotra i Pawła zajmuje szczególne miejsce na mapie Legnicy. Jest to zarazem miejsce największego nagromadzenia materiałów inskrypcyjnych w mieście¹. Znaczną część tych łacińskich stanowią liczne epitafia umieszczone na filarach i murach budowli. Zostanie im poświęcona uwaga osobno w kolejnej części opracowania. Tymczasem chciałbym najpierw skupić się na wszystkich pozostałych inskrypcjach łacińskich, które zostaną omówione w kolejności ułatwiającej czytającym zwiedzanie świątyni². W opracowaniu zostały uwzględnione nie tylko inskrypcje ryte czy kute w materiale trwałym, co jest przedmiotem badań epigrafiki³, lecz również teksty zapisane na papierze czy płótnie. Obok tekstów łacińskich zostały wzięte pod uwagę niektóre napisy w językach greckim, hebrajskim czy niemieckim, o ile zasadne wydało mi się ich omówienie w relacji do tych łacińskich.

---

¹ Por. M. Dalidowicz, *Krajobraz epigraficzny Legnicy w okresie nowożytnym* [dysertacja doktorska, Uniwersytet Jagielloński], Kraków 2020 [obrona 2021], s. 107, 256.

² Dziękuję proboszczowi katedry ks. Robertowi Kristmanowi za konsultacje i udzielenie zgody na przeprowadzenie kwerendy *in situ* oraz zakrystianinowi i akolicie Pawłowi Sumlińskiemu za udostępnienie poszczególnych przestrzeni obiektu i pomoc, jak również za udzielone wsparcie wikarym: ks. Arturowi Jaguszcakowi i ks. Kamilowi Dąbalowi.

³ Zob. W. Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 2011, s. 23, 27, 467–468; A. Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 2009, s. 162.

Materiały wykorzystane w tej części opracowania to przede wszystkim publikacje dotyczące katedry⁴ czy znajdujących się w niej obiektów⁵. Sięgnąłem również do dawnych dzieł historyków niemieckich⁶ oraz do pracy Michała Dalidowicza⁷, która nie przestaje być doskonałym punktem odniesienia dla prowadzonych przeze mnie badań. Bibliografii dopełniają wspomniane w przy-

⁴ W. Bochnak, *Kościół katedralny w Legnicy*, Legnica 1997, s. 19–72; R. Kristman, S. Szupieńko, *Kościół katedralny pw. świętych apostołów Piotra i Pawła w Legnicy. Dzieje i artystyczna spuścizna*, Legnica 2019. Publikacji dotyczących kościoła świętych Piotra i Pawła jest jednak wiele więcej, by przytoczyć tylko niektóre: W. Bochnak, *Katedra legnicka. Historia – sztuka – codzienność*, Legnica 1993; P. Mania, *Parafia świętych Apostołów Piotra i Pawła w Legnicy w latach 1948–1988* [praca magisterska, Papieski Fakultet Teologiczny we Wrocławiu], Wrocław 1997 (szczególnie zarys dziejów kościoła, s. 45–51); W. Bochnak, *Katedra legnicka. Il cattedrale dei santi Pietro e Paolo*, tłum. Agnieszka Chrobak-Malińska, [Legnica] 1997; S. Sujeczka, *Trzy źródła do dziejów kościoła św. Piotra i Pawła w Legnicy*, Legnica 2000. Również niektóre opracowania w publikacjach o szerszym zakresie tematycznym, np. R. Chanas, J. Czerwiński, *Dolny Śląsk. Przewodnik*, Warszawa 1977, s. 326–327; T. Gumiński, *Legnica i okolice*, Legnica 1993, s. 34–40; *Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk*, Warszawa 2006, s. 474–476; J. Pilch, *Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska*, Warszawa 2011, s. 179–181.

⁵ M. Pietrusińska, *Protogotycka chrzcielnica brązowa w Legnicy*, „Biuletyn historii sztuki” 1960, t. 22, nr 1, s. 3–34; R. Piaskowski, *Ołtarz główny w kościele św. Piotra i Pawła w Legnicy* [praca magisterska, Uniwersytet Wrocławski], Wrocław 1980; J. Kęłowski, *Tympanon z przedstawieniem pokłonu trzech króli w Legnicy*, „Szkice Legnickie” [dalej: SL] 1981, t. 10, s. 33–50; R. Kaczmarek, *Gotycka rzeźba w Legnicy* [w:] *Kultura artystyczna dawnej Legnicy*, red. J. Harasimowicz, Opole 1991, s. 41–54; J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i ołtarz główny kościoła św. św. Piotra i Pawła* [w:] *Kultura artystyczna dawnej...*, s. 55–62; J. Witkowski, *Gotycki ołtarz główny kościoła Świętych Piotra i Pawła w Legnicy*, Legnica 1997; R. Piaskowski, *Christiana Grunewalda dzieło ołtarzowe z Legnicy. Ze studiów nad śląską rzeźbą XVIII wieku*, SL 2014, t. 35, s. 239–273; W. Karlak, *Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis – od zbiorów kościelnych do biblioteki miejskiej* [w:] *Piastowskie kolekcje ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnienie*, red. I. Bińkowska, D. Codogni-Łańcucka, Wrocław 2015, s. 82–94; A.K. Dudek, *Cudo czyli opowieść o romańskiej chrzcielnicy w katedrze legnickiej*, Wrocław 2016. Inne prace warte uwagi, choć tutaj wprost niewykorzystane: J. Kęłowski, *Nagrobek księcia Waclawa i Anny w Legnicy*, SL 1967, t. 4, s. 39–72; J. Kęłowski, *Zapomniany zespół gotyckich posągów w kościele św. Piotra i św. Pawła w Legnicy*, SL 1987, t. 13, s. 169–189; T. Jurkowlanec, *Najstarsze posągi gotyckie w Legnicy. Stan i perspektywy badań*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 1997, t. 16, s. 59–71; A.K. Dudek, *Piękna Madonna z legnickiej katedry*, Wrocław 2016.

⁶ J.P. Wahrendorff, *Lignitzische Merckwürdigkeiten oder Historische Beschreibung der Stadt und Fürstenthums Lignitz im Herzogthum Schlesien*, Budissin 1724; S.J. Ehrhardt, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, B. 4, Lignitz 1789; H. Ziegler, *Die Peter-Paul-Kirche zu Lignitz nach ihrer Geschichte und nach ihrem heutigen Bestande*, Liegnitz 1878; H. Luchs, *Schlesische Inschriften vom XIII bis XVI Jahrhundert*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” 1881, B. 3; H. Lutsch, *Verzeichnis der kunstdenkmäler der provinz Schlesien*, B. 3, Breslau 1891; A. Langenhan, *Liegnitzer plastische Altertümer*, Liegnitz 1902.

⁷ M. Dalidowicz, *op. cit.*

pisach publikacje, jak również liczne przykłady literatury⁸ traktującej obszerniej poszczególne tematy.

Dolna część inskrypcji na cegle z zamurowania Drzwi Świętych. Fot. autora

1. Wejście zachodnie

Katedra legnicka ma kilka wejść, spośród których najczęściej używane jest południowe, od strony zbiegu ul. Wjazdowej i ul. św. Piotra oraz pl. Słowiańskiego. Rozpocznę jednak omawianie tutejszej epigrafiki od portalu zachodniego⁹, od strony pl. Katedralnego, gdzie widnieje rzeźba Piękną Madonny¹⁰. W zachodnim przedsionku świątyni znajduje się wiele tablic pamiątkowych, jednak w większości zapisanych po polsku. Wyjątkiem jest granitowa tablica upamiętniająca zamurowanie Drzwi Świętych w bazylice watykańskiej¹¹. Zawiera ona nie tylko łaciński napis „IUBILAEUM¹² 2000” (jubileusz [roku] 2000), lecz także centralnie umieszczoną cegłę ze wspomnianych drzwi, opatrzoną nieco już dłuższą inskrypcją, częściowo włoską, częściowo łacińską:

⁸ Literatura – nawet jeśli nie została wprost w tej pracy wykorzystana – z pewnością ułatwi czytelnikom poszerzenie wiedzy w danym zakresie.

⁹ Portal zachodni, zbudowany w pierwszej połowie XIV w. i poddany przekształceniu w końcówce XIX w., przeszedł renowację w połowie lat 90. XX w., zob. *Konserwacja zabytków sztuki na Dolnym Śląsku i terenach przyległych* [Studia i materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Krakowie, t. 14], Kraków 2005, s. 251; *Prace konserwatorskie na terenie województwa dolnośląskiego w latach 1979–1999*, Wrocław 2005, s. 191.

¹⁰ Zob. obszerniej: A.K. Dudek, *Piękna Madonna z...*; R. Kristman, S. Szupienko, *op. cit.*, s. 27–29.

¹¹ Zob. C. Kowalak, *Pomniki i tablice pamiątkowe w Legnicy po II wojnie światowej*, Legnica 2007, s. 299. Ta samodzielna publikacja, uzupełniona o trzystronicowy aneks, stanowi przedruk artykułu oryginalnie zamieszczonego w: SL, t. 28, s. 271–316. Por. *idem*, *Pomniki i tablice pamiątkowe w Legnicy po II wojnie światowej*, Legnica 2012, s. 60. Książka jest poszerzoną i uzupełnioną wersją publikacji z 2007 r.

¹² Ręczownik przyjmuje formy *iubilaeus* lub *iubelaeus* na oznaczenie roku jubileuszowego, zob. *Słownik łacińsko-polski*, t. 3, red. M. Plezia, Warszawa 2007, s. 280, s.v. *iubilaeus*; A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Sandomierz 2013, s. 367, s.v. *iubelaeus, iubilaeus*. Ponadto Jougan (*ibidem*) opisuje formę *iubilaeum* jako oznaczającą jubileusz w ogóle.

REV(EREN)DA FABBRICA / SAN PIETRO¹³ / VATICANO¹⁴ //
ANNO IUBILARI¹⁵ / REDEMPTIONIS / MCMLXXXIII-IV

Czcigodna Fabryka św. Piotra¹⁶, Watykan,
w roku jubileuszowym odkupienia 1983–(198)4¹⁷

Drzwi Święte, zamurwane po tamtym jubileuszu, zostały ponownie otwarte przy okazji kolejnego w roku 2000 i stąd właśnie cegła z poprzedniego murowania znalazła się w Legnicy. Nad drzwiami prowadzącymi z przedsionka do nawy głównej jest również umieszczony związany z tym wydarzeniem napis: „Iubilaeum A(nno) D(omini) 2000” (jubileusz roku Pańskiego 2000). Same drzwi, wykonane z drewna, zawierają na lewym skrzydle podobiznę św. Piotra podpisaną pod spodem po łacinie „S(ANCTUS) PETRUS”, na prawym zaś skrzydle podobiznę św. Pawła z inskrypcją „S(ANCTUS) PAULUS”, a także powyżej herb pierwszego legnickiego biskupa diecezjalnego Tadeusza Rybaka, wraz z jego zawołaniem biskupim: „PER CHRISTUM IN SPIRITU AD PATREM” (przez Chrystusa w Duchu [Świętym] do Ojca)¹⁸. Na prawo od drzwi, jeszcze w przedsionku, umieszczona została kropielnica zawierająca krótką inskrypcję fundacyjną:

¹³ Nazwa łacińska: *Reverenda Fabrica Sancti Petri*; nazwa włoska: *Fabbrica di San Pietro*; tymczasem widniejący tu zapis jest hybrydą obu.

¹⁴ Wyraz najprawdopodobniej włoski, choć jego forma jest tożsama z łacińskim datywem i ablatywem rzeczownika *Vaticanus*, które jednak nie pasują do reszty zapisu – zgodnie z zasadami tzw. składni nazw miast, określenie miejsca powinno stać w genetywie (*Vaticani*), zaś ablatyw (*Vaticano*) mógłby określać pochodzenie (*ablativus originis*), jednak nie stosuje się go w ten sposób, por. H. Wolanin, *Gramatyka opisowa klasycznej łaciny w ujęciu strukturalnym*, Kraków 2012, s. 262.

¹⁵ Choć pozornie może wyglądać na bierny bezokolicznik czasu teraźniejszego, to taka forma zupełnie tu nie pasuje. Jest to ablatyw (podobnie jak *anno*, z którym stoi w związku zgody) od przymiotnika *iubilare* (jubileuszowy). Próżno go jednak szukać w słownikach łacińskich Plezi czy Jougana, o dziwo nie ma go nawet w watykańskim *Lexicon recentis Latinitatis* (red. K. Egger, A.M. Giannangeli, in urbe Vaticano 2003), a jednak przymiotnik ten pojawia się w powiązanych tematycznie dokumentach watykańskich, np. formy *Iubilare Annus* (nominatyw), *Anni Iubilare* (genetyw) *Annum Iubilarem* (akuzatyw) czy *Anno Iubilari* (ablatyw, forma tożsama z tą z omawianej tu inskrypcji) w bulli *Misericordiae Vultus* papieża Franciszka, zob. https://www.vatican.va/content/francesco/la/bulls/documents/papa-francesco_bolla_20150411_misericordiae-vultus.html [dostęp: 21 VII 2024].

¹⁶ Jest to urząd watykański zajmujący się utrzymaniem i konserwacją tamtejszej Bazyliki św. Piotra.

¹⁷ Był to wypadający w 1983 r. jubileusz 1950 lat od odkupieńczej śmierci Chrystusa, obliczanej na rok 33. Zob. obszerniej: Jan Paweł II, *Jubileuszowy Rok Odkupienia*, red. S. Dziwisz, J. Kowalczyk, T. Rakoczy, [Watykan] 1985.

¹⁸ Zob. też: <https://diecezja.legnica.pl/sp-bp-tadeusz-rybak> [dostęp: 5 VIII 2024].

S(umptu) P(roprio)¹⁹ Io(annes) Gyrdt Liegnitii²⁰ fecit C. Perl²¹ A(nn)o
MDCCCXLIII

[postawił] własnym kosztem Joannes Gyrdt²² w Legnicy, wykonał C. Perl
w roku 1843

2. Kaplice północne

Przy lewej nawie znajduje się kilka kaplic bocznych. Pierwsza z nich od strony zachodniej, obecnie kaplica św. Jana Pawła II, mieści na lewej ścianie gotycką kamienną grupę rzeźbiarską „Ecce homo”. Ma ona prawdopodobnie charakter wotywny, a do czasu przebudowy kościoła pod koniec XIX w. znajdowała się

Dolna część inskrypcji z grupy rzeźbiarskiej *Ecce homo*. Fot. autora

¹⁹ Inna możliwość: „S(ua) P(ecunia)” (za własne pieniądze), zob. A. Cappelli, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, Milano 1960, s. 503. Podano tam jeszcze inne potencjalne rozwinięcia tego skrótu. Ponadto „S.P.” to również oznaczenie zakonu pijarów (pełna nazwa: *Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei scholarum piarum*), jednak umieszcza się je po nazwisku, nie przed nim, Gyrdt zaś był duchownym diecezjalnym, nie zakonnym, zob. A. Jougan, *op. cit.*, s. 114–115, s.v. *Clerici Regulares*, s. 635, s.v. *S. P.*

²⁰ Jest to locativus w formie genetywu, zgodnie z tzw. składnią nazw miast. Przy takiej wersji w nominatywie byłoby *Liegnitium*.

²¹ Nie udało mi się zidentyfikować twórcy.

²² Joannes Gyrdt był rzymskokatolickim kapłanem diecezjalnym, który przyjął święcenia prezbiteratu 28 maja 1831 r., zob. S. Juceczka, H. Gerlic, *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich 1811–1916*, Wrocław 2019, s. 117. Biorąc pod uwagę, że za fundacją stoi katolicki duchowny, kropielnica najpewniej jest elementem, który nie znajdował się w tym kościele pierwotnie, gdyż świątynia była wówczas w rękach ewangelików, jednak nie udało mi się ustalić pochodzenia obiektu (a w samej inskrypcji mowa jedynie ogólnie o Legnicy, nie o konkretnym miejscu).

na jego zewnętrznym murze²³. Obiekt zawiera słabo czytelną²⁴ łacińską inskrypcję²⁵, na którą składa się jedna linia tekstu u góry i dwie linie u dołu:

anno d(omi)ni m ccccc vii d(omi)no²⁶ //
Exivit²⁷ Jhs (Jesus)²⁸ de / [p](rae)torio²⁹ ecce h(om)o

w roku Pańskim 1507³⁰, dla Pana
Jezus wyszedł z pretorium, oto człowiek

²³ R. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 52; M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 226. To miejsce związane było z inicjatywą księcia Fryderyka II, by na podobieństwo św. Jadwigi zająć się działalnością charytatywną i w Wielki Piątek rozdawać tam chleb i ryby. Tradycja została przywrócona przez stowarzyszenie Kobiety Europy, zob. R. Kristman, S. Szupieńko, *op. cit.*, s. 51; L. S[adowska], *Chleb, śledź i grosz w Wielki Piątek. To tradycja Legnicy*, https://fakty.lca.pl/legnica,news,96882,Chleb_sledz_i_grosz_w_Wielki_Piatek_To_tradycja_Legnicy.html [dostęp: 13 VIII 2024].

²⁴ Dalidowicz zwraca uwagę na niedoskonałości liter, zob. M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 291.

²⁵ Tekst podaję zgodnie z tym, co udało mi się odczytać z obiektu. Rozwinięcia podałem w nawiasach, ligatury oznaczyłem przez podkreślenia. Por. H. Lutsch, *op. cit.*, s. 216: „Exmit(titur?) Jhs de atioio . ecce homo”; A. Langenhan, *op. cit.*, s. 29 (niestety, autor podaje tylko przerys inskrypcji, bez próby jej odczytania): „anno dm m cccc fundatm / [dwa kolejne wersy w zamieszczoney rycinie niezbyt czytelne]”; M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 226 i 291: „Anno d(omi)ni M CCCCC VII [-] / Exivit Jhs de / [p](or)t(a)m o * ecce h(om)o”. Ostatnia z propozycji wymaga drobnych korekt, ale jest zdecydowanie najlepszą dotychczasową spośród znalezionych przeze mnie w literaturze.

²⁶ Jeśli rzeczywiście jest to inskrypcja wotywna, wówczas być może rzeczownik *domino* (w datywie) znajduje tu uzasadnienie.

²⁷ Jak słusznie zauważa Dalidowicz (*op. cit.*, s. 226), od tego miejsca tekst jest oparty na cytacie z Wulgaty (J 19, 5): „Exiit ergo Iesus portans spineam coronam et purpureum vestimentum et dicit eis ecce homo”, cyt. za: *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*, red. R. Weber, R. Gryson, Stuttgart 2007, s. 1693.

²⁸ Co prawda chrystogram jest grecki (pełny zapis: Ἰησοῦς), jednak w tekstach łacińskich naśladowano te skrócenia, co objawia się m.in. użyciem greckich liter do zapisu łacińskich wersji imion (obecne tu *h* naśladuje grecką *η*), zob. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 411, 422.

²⁹ Lutsch: „de atioio” (nie ma takiego wyrazu); Langenhan nieczytelnie; Dalidowicz: „de / [p](or)t(a)m o”. Rzeczownik *porta* (drzwi) jest tu jedyną w miarę sensowną propozycją odczytania, jednak taki sposób abrewiacji wydaje się mało przekonujący i niestety wyraz nigdzie nie pojawia się we wskazanym rozdziale Ewangelii, a przymek *de*, odpowiadający na pytanie „skąd?”, łączy się z ablatywem, nie z akuzatywem (akuzatyw domagałby się np. przyminka *per* – „przez”), dlatego jest to również propozycja nie do utrzymania, zob. *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, s. 9–10, s.v. *de*; *ibidem*, t. 4, s. 72–73, s.v. *per*. Proponuję odczytanie tego wyrazu jako *praetorium*, zawierającego ligaturę liter *r* oraz *i*, a rozpoczynającego się od niezachowanego *p̄* (abrewiatura od *prae*), zob. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 415, 421; por. A. Gieysztor, *op. cit.*, s. 149. Jest to zarazem rzeczownik, który pojawia się nieco dalej w tym samym rozdziale Ewangelii (J 19, 9).

³⁰ Kaczmarek podaje błędną datację (1511), co zauważa Dalidowicz, a powtarzają ją Bochnak oraz Kristman i Szupieńko, zob. R. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 52; M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 226, W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 31; R. Kristman, S. Szupieńko, *op. cit.*, s. 51.

Idąc w stronę wschodnią, mijamy wejście północne do katedry³¹ (od strony Rynku), zazwyczaj zamknięte i rzadko używane. Zaraz za nim znajduje się kaplica, która mieści kolejne dwa interesujące obiekty.

Pierwszym z nich jest pentaptyk z 1498 r.³², z którego pozostały jedynie boczne skrzydła³³, a szafa środkowa została zdemontowana³⁴. Pochodzi on prawdopodobnie z jednego z dawnych ołtarzy bocznych. Przy aktualnym ustawieniu skrzydeł widoczne są od przodu (od strony nawy) przedstawienia

Fragment sceny Zwiastowania z pentaptyku. Fot. autora

św. Anny Samotrzeciej, św. Jadwigi Śląskiej oraz (centralnie) Zwiastowanie³⁵. W tej ostatniej scenie archanioł Gabriel trzyma kartę z wypowiedzianymi przez siebie słowami pozdrowienia, których treść z jednej strony wydaje się oczywista³⁶, ale z drugiej sposób zapisu³⁷ zdecydowanie nie ułatwia odczytania:

³¹ Zob. obszerniej: J. Kęłowski, *Tympanon z przedstawieniem...*, s. 33–50; R. Kristman, S. Szupieńko, *op. cit.*, s. 31–32. Portal z XIV w., przebudowany pod koniec XIX w., przeszedł renowację w latach 1998–1999, *Prace konserwatorskie na...*, s. 191–192.

³² W latach 80. znalazł się w kaplicy urządzonej w przyziemiu wieży, zob. T. Gumiński, *op. cit.*, s. 40.

³³ W liczbie dwóch, z czterema dwustronnymi kwaterami, *Spis dokumentacji w zbiorach Wojewódzkiego Oddziału Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Legnicy do roku 1997*, Legnica 1998, s. 88. W 1959 r. przeprowadzono konserwację skrzydeł pentaptyku, który został znaleziony w piwnicy kościoła po wojnie, M. Przyłęcki, *Prace konserwatorskie w Legnicy i powiecie legnickim w XX-leciu PRL*, SL 1966, t. 3, s. 51. Zob. obszerniej: Muzeum Narodowe we Wrocławiu, sygn. R/63, Dokumentacja konserwatorska pentaptyku legnickiego. Przy okazji dziękuję dr. Tomaszowi Stolarczykowi za pomoc w dotarciu do dokumentacji.

³⁴ Zob. J. Mandziuk, *Katalog ruchomych zabytków sztuki sakralnej w archidiecezji wrocławskiej*, t. 1, Wrocław 1982, s. 201.

³⁵ R. Kristman, S. Szupieńko, *op. cit.*, s. 50–51.

³⁶ W łacińskiej wersji Wulgaty (Łk 1, 28): „have gratia plena Dominus tecum benedicta tu in mulieribus”, cyt. za: *Biblia Sacra iuxta...*, s. 1606.

³⁷ Co do kroju pisma, jest to zdaje się minuskuła gotycka, por. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 314–326; por. A. Gieysztor, *op. cit.*, s. 123–126. Na zły stan inskrypcji miały wpływ warunki przechowywania – praca drewna spowodowana zmianami temperatury i zawilgoceniem doprowadziła

„Ave³⁸ gracia³⁹ / plena⁴⁰ do[m]in(us)⁴¹ / t[ecu]m⁴²” (Witaj, łaską napełniona, Pan z tobą⁴³). Z drugiej strony widoczne są sceny pasywne, a wśród nich ukazanie przez Piłata Chrystusa ubiczowanego z napisem „ECCE HOMO” (oto człowiek), jak również ukrzyżowanie z tytułem winy (*INRI*), omówionym już przy innej okazji⁴⁴.

Drugim i niezwykle cennym znajdującym się tam⁴⁵ obiektem jest odlana z brązu chrzcielnica⁴⁶ z przełomu epok⁴⁷. Ma ona kształt kielicha⁴⁸, co wskazuje na powiązanie chrztu z Eucharystią⁴⁹. Z kolei bazyliuszki widoczne u stóp

do wypęcherzenia warstwy malarskiej, szczególnie wzdłuż pęknięć na spoiwach, zob. Muzeum Narodowe we Wrocławiu, sygn. R/63, Dokumentacja konserwatorska pentaptyku legnickiego, s. 3. Załączona dokumentacja zdjęciowa (fot. 3 sprzed renowacji, fot. nienumerowana po renowacji) wskazuje na stan napisu przed konserwacją obrazu oraz już po niej: „A[...] gracia / plena do...[-] / t[.]cum” oraz „Ave gracia / plena domin(us) / tecum” (abrewiatura *-us* zapisana znakiem ⁹, zob. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 415, 427; por. A. Gieysztor, *op. cit.*, s. 146). Stan obecny nie pokrywa się jednak z tym po renowacji, a wręcz wskazuje na późniejszą ingerencję w napis, niestety na niekorzyść.

³⁸ Druga litera nie wygląda bynajmniej jak *v* i bardziej przypomina kształtem *m*. Identyczny sposób zapisu widoczny jest natomiast na zdjęciu w dokumentacji konserwatorskiej w stanie po renowacji.

³⁹ Zapis (końcówka *-cia* zamiast *-tia*) odzwierciedlający ówczesną wymowę kościelną łaciny, zob. Muzeum Narodowe we Wrocławiu, sygn. R/63, Dokumentacja konserwatorska pentaptyku legnickiego, s. 1: „Ave gracia plena, Dominus Tecum”. Pierwsza litera *a* została jakby uszczuplona przez obecność poprzedzającego *r*, a ligatura *ci* (*ti*) zlewa się na kształt litery *o*, co utrudnia rozpoznanie.

⁴⁰ W zasadzie jedyny w pełni czytelnie napisany wyraz.

⁴¹ W miejscu litery *m* znajduje się coś na kształt ligatury *u* oraz *r*, dlatego zaznaczam ją w tekście jako rekonstruowaną. Najprawdopodobniej jest to wynik ingerencji już po konserwacji z 1959 r.

⁴² Stan obecny przypomina raczej coś w rodzaju „tinim”. Najpewniej jest to również efekt późniejszej ingerencji, dlatego oznaczam środkowe litery jako zapis rekonstruowany.

⁴³ Tłumaczenie własne.

⁴⁴ Zob. M.H. Dąbrowski, *Inskrypcje łacińskie Legnicy. Kościół św. Jana Chrzciciela i klasztor franciszkanów*, „Legnicki Almanach” 2023, t. 5, s. 56.

⁴⁵ Jest to jej obecne umiejscowienie, natomiast nie jest znane pierwotne (mogła to być kruchta lub kaplica w części zachodniej), a w czasach, gdy obecna katolicka katedra była kościołem ewangelickim, chrzcielnicę przeniesiono do prezbiterium, zob. J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 57. Dokumentacja fotograficzna dowodzi, że później stała również pośrodku świątyni, W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 30.

⁴⁶ Zob. obszerniej: M. Pietrusińska, *op. cit.*; J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 55–57; R. Kristman, S. Szupienko, *op. cit.*, s. 48–50.

⁴⁷ Jak podsumowuje Harasimowicz, różne opracowania klasyfikują ją jako późnoromańską lub protogotycką, zob. J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 55. Nie będąc historykiem sztuki, nie podejmuję się zajmowania stanowiska w tej kwestii.

⁴⁸ Co jest dość rzadkim zjawiskiem, zob. *ibidem*; M. Pietrusińska, *op. cit.*, s. 3–4.

⁴⁹ J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 55. Chrzest naturalnie powinien prowadzić ku Eucharystii. Chrzest, bierzmowanie i Eucharystia są sakramentami inicjacji chrześcijańskiej

Fragment inskrypcji na chrzcielnicy. Fot. autora

chrzcielnicy odnoszą się do zła, które jest odrzucane w tym sakramencie oraz do obecnego w obrzędzie egzorcyzmu⁵⁰. Rozmiary wskazują na to, że chrztu dzieci udzielano przez zanurzenie⁵¹. Tekst inskrypcji napisanej minuskułą gotycką⁵² podaje za stanem faktycznym, z własnymi rozwinięciami i z własnym tłumaczeniem⁵³:

i w tradycjach wschodnich do dziś udzielane są razem jeden po drugim już niemowlętom. Kościół łaciński zachował tę praktykę jedynie w odniesieniu do osób dorosłych przyjmujących chrzest, ale zagubił w przypadku dzieci, zob. M. Blaza, *Jak wierzysz? Sakramenty inicjacji chrześcijańskiej w dialogu katolicko-prawosławnym*, Kraków 2005, s. 338–349.

⁵⁰ M. Pietrusińska, *op. cit.*, s. 8–9; J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 55.

⁵¹ W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 31. Jest to pierwotna forma chrztu, do dziś zachowywana w Kościołach wschodnich, związana z dosłownym znaczeniem czasownika greckiego βαπτίζειν, czyli „zanurzać”, zob. M. Blaza, *op. cit.*, s. 284–292.

⁵² M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 150.

⁵³ Por. S.J. Ehrhardt, *op. cit.*, s. 259: „Hic Baptizatum Baptismi Fonte Renatum, / Det Christo gratum, sic Matris visere natum”; H. Ziegler, *op. cit.*, s. 21: „Hic. baptizatum. baptizismi. fonte. renatum. / Det. Christus. gratum. sue. matris. visere. natum.”; A. Langenhan, *op. cit.*, s. 16: „† HIC BAPTIZATUM ◦ BAPTISMI ◦ FONTE ◦ RENATUM ◦ DET CHRISTUS ◦ GRATUM ◦ SVE ◦ MATRIS ◦ VISERE ◦ NATUM”; M. Pietrusińska, *op. cit.*, s. 29: „HIC BAPTIZATUM BAPTISMI FONTE RENATUM / DET CHRISTUS GRATUM SUE MATRIS VISERE NATUM”, autorka cytuje tę lekcję za: H. Luchs, *op. cit.*, s. 331 (w tytule dzieła mylnie podając wiek XIV zamiast XVI, a cytując lekcję tekstu pomija inicjalny krzyżyk i kropki oddzielające poszczególne słowa), następnie podaje ją według stanu faktycznego (M. Pietrusińska, *op. cit.*, s. 29, przypis 119): „+ HIC + BAPTIZATU (m) + BAPTISMI + FO (n) TE + RENATU (m) + DET + X (christus) + GRAT (um) + S (ue) + MATRIS + VISERE + NATU (m)”; J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 55: „HIC BAPTIZATUM BAPTISMI FONTE RENATUM DET CHRISTUS GRATUM SUE MATRIS VISERE NATUM”; A.K. Dudek, *Cudo czyli opowieść...*, s. 13: „HIC BAPTIZATU/M/ BAPTISMI FO/N/TE RENATU/M/ DET X/CHRISTUS GRA/TUM/ S/VE/MATRIS VISERE NATU/M/”, tam też tłumaczenie: „NA TU OCHRZCZONEGO WODĄ CHRZCIELNĄ, NA NOWO ZRODZONEGO, NIECH CHRYSZTUS POZWOLI SPOGLĄDAĆ, JAK NA DROGIE DZIECKO SWOJEJ MATKI”; R. Kristman, S. Szupienko, *op. cit.*, s. 48: „HIC BAPTIZATUM BAPTISMI FONTE RENATUM DET CHRISTUS GRATUM SUE MATRIS VISERE NATUM”, tam również podano „w wolnym tłumaczeniu”: „Tutaj ochrzczonemu

HIC BAPTIZATU(M) BAPTISMI⁵⁴ FO(N)TE RENATU(M) DET
XC (CHRISTUS)⁵⁵ GRAT(UM) SI(C)⁵⁶ MATRIS⁵⁷ VISERE NATU(M)

przez źródło chrztu na nowo narodzonemu niech ukaże Chrystus narodzonego syna swojej Matki”; M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 149: „Hic Babtizatv(m) Babtisimi fo(n)te Renatv(m) Det Xc (-Christus) Grat(um) S(uae) Matris Visere Natvm”.

- ⁵⁴ Ehrhardt ma tu „Baptizatum Baptismi”, co jest może niezgodne z rzeczywistym zapisem, ale zupełnie sensowne, gdyż w łacinie wyraz oznaczający chrzest przybiera formy *baptisma*, *baptismum*, *baptismus*, zob. *Słownik łacińsko-polski*, t. 1, s. 345, s.v. *baptisma*; A. Jougan, *op. cit.*, s. 65–66, s.v. *baptisma*, *baptismum*, *baptismus*; por. *Elektroniczny słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, s.v. BAPTISMA (<https://elexicon.scriptores.pl/pl/lemma/BAPTISMA>), BAPTISMUS (<https://elexicon.scriptores.pl/pl/lemma/BAPTISMUS>) [dostęp: 12 VIII 2024]. Trzecią literą powinno być więc *p* (w wymowie: spółgłoska zwarta dwuwargowa bezdźwięczna) i tak samo jest w greckim oryginale (βάπτισμα), gdzie jest to litera pi (π), zob. *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowicz, t. 1, Warszawa 1958, s. 413, s.v. βάπτισμα. Obecny tu zapis przez *b* może wskazywać na udźwięcznienie w wymowie, np. pod wpływem dwóch poprzedzających dźwięcznych głosek (*ba*) lub na nieświadomość pisowni wyrazu przez *p* przy jednoczesnej znajomości procesu ubezdźwięcznienia wstecznego /b/ do /p/ pod wpływem bezdźwięcznej spółgłoski /t/ (innymi słowy, autor mógł wiedzieć, że wymawia się /p/, ale był przekonany, że pisze się przez *b*, które traci dźwięczność w wymowie). Nawet szybka kwerenda internetowa pokazuje, że używanie form obu wyrazów zapisywanych przez *b* nie jest bynajmniej odosobnione i to w dokumentach z różnych epok (z uwagi na mnogość przykładów i łatwość znalezienia pozwolę sobie pominąć ich cytowanie). Wariantywność zapisu nie jest zresztą w łacinie średniowiecznej niczym nadzwyczajnym i również dla czasownika *baptizo*, od którego utworzono imiesłów będący pierwszym z obecnych tu wyrazów, znajdujemy formy alternatywne (jak *baptiso* czy *baptiszo*), zob. np. *Elektroniczny słownik łaciny...*, s.v. BAPTIZO, <https://elexicon.scriptores.pl/pl/lemma/BAPTIZO>, [dostęp: 12 VIII 2024]. Doszukałem się przy tym tylko jednego słownika (i to internetowego), w którym zapis przez *b* (*baptizo*) wprost podawany jest jako możliwa alternatywa: https://en.wiktionary.org/wiki/baptizo#Alternative_forms [dostęp: 12 VIII 2024].
- ⁵⁵ Ponownie grecki chrystogram (pełny zapis: ΧΡΙΣΤΟC), który również odczytujemy w brzmieniu łacińskim, por. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 411, 422. Wersja Ehrhardta (*Christo*) jest nie do utrzymania: raz, że nie jest właściwym rozwinięciem chrystogramu, dwa, nie zgadza się składniowo – mógłby to być datyw „Chrystusowi” (ale brakowałoby podmiotu, bo kto miałby tego ochrzczonego dać Chrystusowi?) lub ablatyw „Chrystusem”, co nijak się nie łączy z resztą. Tymczasem jest to nominatyw i podmiot zdania.
- ⁵⁶ Luchs, Pietrusińska, Harasimowicz, Kristman i Szupieńko: „SUE”; Dudek: „S/VE/”; Langenhan: „SVE”; Ziegler: „sue”; Dalidowicz: „S(uae)”; Ehrhardt: „sic”. Propozycje rozwinięcia abrewiatyry zawierające dyftong (*Suae*) oraz monoftongizację *SUAE* → *SUE* (*SVAE* → *SVE*) są nie do utrzymania ze względów metrycznych (o których poniżej); ostatnią propozycję (którą przyjmuję) można uzasadnić zastosowaniem suspensji (odcięcia końcówki wyrazu) z nadpisaną małą drugą literą wyrazu, przykładowo Semkowicz i Gieysztor podają podobne abrewiatyry dla wyrazów *hic* (*h* z nadpisanym małym *i*) oraz *hoc* (*h* z nadpisanym małym *o*), zatem w obu przypadkach odcięte zostało *c* (tak zresztą byłoby i tutaj), zob. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 422; A. Gieysztor, *op. cit.*, s. 149. Por. *Słownik łacińsko-polski*, t. 5, s. 139–140, s.v. *sic*.
- ⁵⁷ Samogłoska *I* została napisana powyżej linii, pomiędzy literami R a S. Jest obecna w inskrypcji i nie należy jej pomijać (jak Dudek) ani też brać w nawias traktując jak uzupełnienie.

Tu ochrzczonego, odrodzonego w źródle chrztu, niech Chrystus da oglądać w taki sposób – jako⁵⁸ drogie⁵⁹ dziecko [swej] Matki.

Ehrhardt, Ziegler, Luchs i Pietrusińska rozpisują tekst inskrypcji w dwa wersy, co wyraźnie sugeruje, iż został on napisany metrycznie. Jest tak faktycznie i mamy tu do czynienia z heksametrem daktylicznym (spondeicznym). Poniżej przedstawiam tekst inskrypcji rozpisany metrycznie, z zaznaczonymi iktami (przez podkreślenie) i cezurami (||):

HIC BABTIZATUM || BABTISMI FONTE RENATUM
DET CHRISTUS GRATUM || SIC⁶⁰ MATRIS VISERE NATUM

Fragment sceny Zwiastowania z chrzcielnicy – inskrypcja „AVE MARIA GRA(TIA PLENA)”.
Fot. autora

⁵⁸ Nie doszukałem się co prawda składni z dwoma akuzatywami (jako dopełnienie bliższe i orzecznik, por. H. Wolanin, *op. cit.*, s. 232–233) w przypadku czasownika *visere*, jednak czasownik *videre*, od którego tamten pochodzi, bywa w taki sposób stosowany („widzieć kogoś kims” lub „jako kogoś”), zob. np. Mt 25, 38 w tłumaczeniu Wulgaty: „quando autem te vidimus hospitem et colleximus te”, za: *Biblia Sacra iuxta...*, s. 1567; w polskim tłumaczeniu Biblii Tysiąclecia: „Kiedy widzieliśmy Cię przybysem i przyjęliśmy Cię?”, za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań 2000, s. 1320. Por. *Słownik łacińsko-polski*, t. 5, s. 633, s.v. *viso*, *ibidem*, s. 604–606, s.v. *video*.

⁵⁹ W tłumaczeniach niemieckich (H. Ziegler, *op. cit.*, s. 21; za nim: A. Langenhan, *op. cit.*, s. 16) pojawia się tu określenie „Gnadensohn”, czyli coś w rodzaju „syn łaski”, a oznacza usynowienie ochrzczonego, który staje się bratem w Chrystusie na mocy łaski sakramentu (od łac. *gratia*, które oznacza „życzliwość” czy „wdzięczność”, a w kontekście kościelnym zazwyczaj jest to „łaska”), co jest może piękne teologicznie, ale mamy tu do czynienia z przymiotnikiem, którego nawet słownik kościelny nie łączy z łaską, zob. A. Jougan, *op. cit.*, s. 288, s.v. *gratus*; por. *ibidem*, s. 287, s.v. *gratia*; *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, s. 672, s.v. *gratia*; *ibidem*, s. 675, s.v. *gratus*.

⁶⁰ Spośród propozycji rozwinięcia, metrycznie broni się tylko „SIC”, jako że nie zaburza heksametru. Z kolei nie zachowuje go forma z dyftongiem: „SUAE”. Problematyczne jest natomiast „SUE”, które co prawda zachowałoby metrum, ale tylko w ablatywie od wyrazu *sus*, w znaczeniu „świnia” (wtedy z krótką samogłoską *E* na końcu), jednak znaczeniowo nie ma tu sensu, zob. *Słownik łacińsko-polski*, t. 5, s. 314, s.v. *sus*: „świnia, wieprz, (niekiedy także) dzik”; z drugiej strony traktowane jako monoftongizacja dyftongu *AE* (końcowe *E* byłoby tu zatem długie) tak samo burzy metrum i uniemożliwia jego rozwiązanie.

Czaszę chrzcielnicy zdobi dwanaście reliefów figuralnych⁶¹. Mają one wymiar chrystologiczny i dzielą się na dwa cykle: Dzieciństwa i Pasji⁶². Pierwszym z nich jest scena Zwiastowania⁶³. Widoczny w niej archanioł Gabriel trzyma w ręce zwój, na którym można odczytać słowa pozdrowienia⁶⁴ kierowane do Maryi: „AVE MARIA GRA(TIA PLENA)” (Witaj, Maryjo, łaską napelniona⁶⁵).

3. Prezbiterium

Dawny ołtarz główny z XV w., poliptyk, został podzielony, a następnie poszczególne jego części zostały rozproszone⁶⁶. Obecny ołtarz główny pochodzi z XVIII w.⁶⁷, a wyrzeźbił go Christian Grünewald⁶⁸, centralny zaś obraz (*Zmartwychwstanie Chrystusa*, olej na płótnie) namalował Johann Heinrich Kynast, którego sygnatura znajduje się w prawym dolnym rogu: „JHKynast f(ecit)”⁶⁹ (wykonał Johann

Herb biskupa legnickiego na krześle katedralnym. Fot. autora

⁶¹ M. Pietrusińska, *op. cit.*, s. 9.

⁶² J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 56; M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 148.

⁶³ Obszerniej: M. Pietrusińska, *op. cit.*, s. 9–10.

⁶⁴ Zwracają na nie uwagę w rycinach Langenhan oraz Dudek, jednak w tekście żaden się do tego nie odnosi, A. Langenhan, *op. cit.*, s. 17; A.K. Dudek, *Cudo czyli opowieść...*, s. 16.

⁶⁵ Tłumaczenie własne.

⁶⁶ R. Kristman, S. Szupienko, *op. cit.*, s. 41–43. Zob. obszerniej: J. Witkowski, *op. cit.*

⁶⁷ Przebudowę kościoła rozpoczęto w 1743 r., ołtarz poświęcono w 1756 r., aczkolwiek jego zdobienia ukończono dopiero w roku 1767, zob. W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 46; J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 61. Ołtarz przeszedł renowację w 1994 r., W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 70; *Prace konserwatorskie na...*, s. 191.

⁶⁸ K. Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, Warszawa 1986, s. 250.

⁶⁹ Zob. A. Kozieł, *Kynast (Kinast, Kienast, Kühnast) Johann Heinrich [w:] idem, Malarstwo barokowe na Śląsku*, Wrocław 2017, s. 524. W 1957 r. przeprowadzono konserwację obrazu, M. Przyłęcki, *Prace konserwatorskie w...*, s. 51.

Heinrich Kynast). W bocznych prześwitach ołtarza na wysokości witraży widoczne są dwa herby – od południa legnicki lew trzymający klucze oraz od północy pruski czarny orzeł z monogramem złożonym z dwóch połączonych liter: „F(ridericus) R(ex)”. Dziś na mensie ołtarzowej znajdują się relikwie świętych, podpisane w zawierających je kapsułkach po łacinie na skrawkach papieru, umieszczone kolejno po lewej i po prawej stronie:

Sancti Adalberti⁷¹ E(piscopi)⁷² M(artyris)⁷³
[relikwie] św. Wojciecha, biskupa [i] męczennika

Ex Ossibus S(ancti) Stanislai Ep(iscopii) M(artyris)
[relikwie] z kości św. Stanisława, biskupa [i] męczennika

Relikwiarze zawierają również inskrypcje po polsku, odpowiednio: „ŚW. WOJCIECH BP. I M.” oraz „ŚW. STANISŁAW BP. I M.”⁷⁴. Ołtarz nie jest obecnie użytkowany z powodu praktycznego zarzucenia w zreformowanym rycie rzymskim celebracji *ad orientem* (ku wschodowi) oraz ze względu na konieczność dostosowania świątyni do funkcji kościoła katedralnego, co wiązało się z umiejscowieniem w centralnym punkcie krzesła biskupiego⁷⁵. Obecne jest drewniane, a na jego oparciu znajduje się herb aktualnego biskupa legnickiego, Andrzeja Siemieniewskiego, opatrzony jego dewizą: „DEUS CARITAS EST” (Bóg jest Miłością)⁷⁶. Przed katedrą biskupa znajduje się obecnie używany ołtarz⁷⁷, a przy nim krzyż ołtarzowy z wizerunkiem Chrystusa i łacińskim tytułem winy (*IN/RI*).

⁷⁰ Chodzi o Fryderyka II Wielkiego (1712–1786), panującego w latach 1740–1786.

⁷¹ Faktycznie w zapisie: „Adalbertii”. Św. Wojciech po łacinie nazywany jest *Adalbertus* (nie jest to odpowiednik słowiańskiego imienia w tłumaczeniu, ale zlatynizowane imię germańskie Adalbert przyjęte przez tegoż świętego przy sakramencie bierzmowania). W genetywie ma postać *Adalberti* (i takiego właśnie zapisu należałoby się tu spodziewać), co prawda z długim *i*, jednak w mojej ocenie nie daje to podstaw dla pisowni przez zdwojoną końcówką samogłoskę. Zob. A. Jougan, *op. cit.*, s. 13, s.v. *S. Adalbertus*.

⁷² Zob. *Ibidem*, s. 227, s.v. *episcopus*.

⁷³ Zob. *Ibidem*, s. 411, s.v. *martyr*.

⁷⁴ Pisownia faktyczna (z niepotrzebną kropką w abrewiacji wyrazu „biskup”).

⁷⁵ Stosowne modyfikacje wprowadzono w latach 1989–1992, zob. T. Gumiński, *op. cit.*, s. 34.

⁷⁶ Jest to cytat biblijny: 1 J 4,16. Zob. też: <https://diecezja.legnica.pl/biskup-legnicki> [dostęp: 5 VIII 2024].

⁷⁷ Został poświęcony w 2022 r., umieszczono w nim relikwie franciszkanów konwentualnych związanych z Legnicą, męczenników z *Pariacoto*: bł. o. Michała Tomaszka, i bł. o. Zbigniewa Strzałkowskiego, J. Rams, *Poświęcenie ołtarza w legnickiej katedrze*, <https://legnica.gosc.pl/doc/7840146.Poswiecenie-oltarza-w-legnickiej-katedrze> [dostęp: 8 VIII 2024]. Ołtarz marmurowy do odprawiania *versus populum* (w kierunku ludu) wybudowano już w 1971 r., W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 62. Ze względu na konieczność dostosowania do funkcji katedry tymczasowo korzystano z ołtarza drewnianego, J. Rams, *Nowy główny ołtarz w katedrze*, <https://legnica.gosc.pl/doc/7830851.Nowy-glowny-oltarz-w-katedrze> [dostęp: 12 VIII 2024].

Kamienna ambona, która obecnie umiejscowiona jest u wejścia do prezbiterium, przy pierwszym filarze od strony południowej⁷⁸, została ufundowana w latach 1586–1588. Jest dziełem Caspara Bergera⁷⁹, powstałym na zamówienie płatnerza Alexandra Ecksteina⁸⁰. Obaj zostali uwiecznieni na reliefie przedstawiającym Chrystusa nauczającego z łodzi⁸¹, jak również wspomina o nich inskrypcja fundacyjna, którą omówię poniżej. W późniejszym okresie schody zostały przyozdobione dwoma cytatami biblijnymi⁸², u dołu po niemiecku (Ps 119, 54), u góry po łacinie (Iz 58, 1):

CLAMA NE CESSSES ET QUASI TUBA EXALTA VOCEM TUAM ES(AIAS) 58⁸³

Krzycz, nie przestawaj! I jak trąba podnieś swój głos! Izajasz 58⁸⁴

Inskrypcja na poręczy ambony. Fot. autora

⁷⁸ Pierwotnie stała przy czwartym filarze, R. Kristman, S. Szupieńko, *op. cit.*, s. 43. Wokół przeciwległego filaru obudowano drewnianą lożę księżęcą, zdemontowaną w czasie przebudowy kościoła pod koniec XIX w., J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 57.

⁷⁹ Obszerniej: J. Harasimowicz, *Kasper Berger i rzeźba legnicka schyłku XVI wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1980, t. 42, s. 107–131.

⁸⁰ W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 46; R. Kristman, S. Szupieńko, *op. cit.*, s. 43; J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 57. Ostateczny wygląd ambony znacząco różni się od pierwotnie zaplanowanego, *ibidem*, s. 57–58; *idem*, *Kasper Berger i...*, s. 109–110.

⁸¹ Fundator został przedstawiony wraz z dwiema kolejnymi żonami, gromadą dzieci oraz dwoma braćmi, rzeźbiarz zaś z liniałem i cyrklem, J. Harasimowicz, *Kasper Berger i...*, s. 110; *idem*, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 58–60; por. W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 46; R. Kristman, S. Szupieńko, *op. cit.*, s. 45.

⁸² J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 58. Oba napisy zostały niedawno odnowione.

⁸³ Por. J.P. Wahrendorff, *op. cit.*, s. 278: „Clama ne cesses & quasi Tuba exalta Vocem tuam Es. 58”; por. Wulgata: „clama ne cesses quasi tuba exalta vocem tuam”, cyt. za: *Biblia Sacra iuxta...*, s. 1155.

⁸⁴ Tu w bardziej dosłownym tłumaczeniu własnym. W przekładzie Biblii Tysiąclecia: „Krzycz na całe gardło, nie przestawaj! Podnoś głos twój jak trąba!”, cyt. za: *Pismo Święte...*, s. 1019. W tekście łacińskim nie ma nic o krzyczeniu „na całe gardło”, natomiast oryginał hebrajski rzeczywiście ma w tym miejscu wyraz oznaczający gardło (בְּגָרוֹן), dosł. „w gardle”, zob. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, red. K. Elliger, W. Rudolph, Stuttgart 1997, s. 765; por. *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, red. L. Koehler, W. Baumgartner, J.J. Stamm, red. pl. P. Dec, t. 1, Warszawa 2008, s. 191–192, s.v. בְּרוֹן (jako źródło głosu). Greckie tłumaczenie Septuaginty odnosi się po prostu do silnego wołania (ἐν ἰσχύϊ), dosł. „w mocy”, zob. *Septuaginta*, red. A. Rahlfs, t. 2, Stuttgart 1979, s. 644; *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowicz, t. 2, Warszawa 1960, s. 517–518, s.v. ἰσχύς.

Ambonę podpierają cztery postaci, przy czym pewna jest tylko identyfikacja Mojżesza (ma włosy ułożone na kształt rogów i trzyma tablice przykazań), trzech pozostali zaś to mogą być Jozue, Dawid i Juda Machabeusz lub Aleksander Wielki, Dawid i Artur⁸⁵. Najniższy z nich, stojący skrajnie z prawej, trzyma tablicę fundacyjną z inskrypcją łacińską⁸⁶. Tekst podają zgodnie ze stanem

Tablica fundacyjna ambony. Fot. autora

⁸⁵ J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 58. Jeszcze w 1980 r. Harasimowicz brał pod uwagę tylko pierwszą wymienioną tu trójkę, *idem, Kasper Berger i...*, s. 108–109.

⁸⁶ *Idem, Chrzcielnica, ambona i...*, s. 58.

faktycznym⁸⁷, rozwinięcia abrewiatur i tłumaczenie własne, zaznaczam ligatury przez podkreślenie:

DEI O(PTIMI) M(AXIMI) ET S(ANCTAE) / TRIN(ITATIS) AVSPICIO
 ET / HONORI / ANNO SALVTIS HUMANAE / M D XXCVIII / DVCE
 ILLVSTRIS(IMO) PRINCIPE / D(OMINO) FRIDERICO IV P(ATRE)
 P(ATRIAE) / HVIVS⁸⁸ SVGGESTI⁸⁹ SAXEA / FABRICA⁹⁰ IMPENSIS
 HONES/TI VIRI EI CIVIS HVI(VS)⁹¹ / REIP(VBLICAE) ALEXANDRI
 EKSTEIN POS(ITA) [EST]⁹² / CASPAR BERGER / WERCKTMEISTER⁹³

⁸⁷ Zachowuję też oryginalną pisownię samogłoski *U* jako *V*, konsekwentnie również w rozwinięciach abrewiatur. Por. J.P. Wahrendorff, *op. cit.*, s. 277–278: „Dei O. M. & S. Trinitatis Auspicio & Honori, Anno Salutis MDXXCVIII. Duce illustriss. Principe Dn. Friderico IV. P. P. Suggesti Saxea Fabrica Impensis honesti Viri & Civis hujus Reip. Alexander Eckstein pos. Caspar Berger Werctmeister”; S.J. Ehrhardt, *op. cit.*, s. 259: „Dei O. M. & S. Trinitatis Auspicio & Honori Anno Salutis M.D.XXCVIII. Duce Illustr. Principe Dno. FRIDERICO IV. P. P. (Patriae Patre) Suggesti Saxeam Fabricam, Impensis honesti Viri & Civis hujus Reipublicae ALEXAND. ECKSTEINII, posuit Caspar Berger Werctmeister.”; J. Harasimowicz, *Kasper Berger i...*, s. 108–109: „DEI OM. ET S./ TRIN:AUSPICIO ET/HONORI/ANNO SALUTIS HUMANAE/ M.D.XXCVIII./ DUCE ILLUSTRIS PRINCIPE/D.FRIDERICO IV.P.P./ HUTUS SUGGESTI SAXEA/FABRICA IMPENSIS HONES/TI VIRI EI CIVIS HUTUS./REIP:ALEXANDRI/EKSTEIN. POS./CASPAR BERGER/ WERCKMEISTER.”

⁸⁸ Wyrazu brakuje u Wahrendorffa i u Ehrhardta.

⁸⁹ Harasimowicz widzi tu „inspirującą sugestię” księcia, J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 59. Należy jednak zauważyć, że osoba księcia powinna zostać powtórnie przywołana przez użycie zaimka względnego *qui*, nie zaś zaimka wskazującego *hic* (tu w genetywie), który odnosi się do kogoś/czegoś w pobliżu, zob. *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, s. 710, s.v. *hic, haec, hoc*; por. *ibidem*, t. 4, s. 425–426, s.v. *qui, quae, quod*. Wbrew pozorom nie chodzi tu o sugestię, ale o ambonę, kazalnicę, zob. A. Jougan, *op. cit.*, s. 658, s.v. *suggestum*; por. *Słownik łacińsko-polski*, t. 5, s. 282, s.v. *suggestum* (trybuna, mównica). Zresztą takiego terminu używało się na Dolnym Śląsku w odniesieniu do ambon, czego przykład choćby w pobliskiej Rosochatej: „SUGGESTUM HUNC” (tu nawet z tym samym zaimkiem wskazującym), cyt. za: J. Pokora, *Ambony śląskie z lat 1550–1650 (stan zachowania)*, „Ochrona Zabytków” 1975, t. 28, nr 3–4 (110–111), s. 207.

⁹⁰ Ehrhardt: „Saxeam Fabricam”. Co prawda nie tak widnieje w inskrypcji, ale intuicja gramatyczna autora jest słuszna, gdyż końcowy czasownik – o ile rozwinięty w formie strony czynnej: „POS(VIT)” – domaga się dopełnienia bliższego w akuzatywie, którego wyraźnie brakuje. Problem jednak znika, gdy rozwinięty czasownik jako formę strony biernej – „POS(ITA) [EST]”.

⁹¹ Abrewiatura końcówki -VS zapisana poprzez znak ⁹, zob. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 415, 427; por. A. Gieysztor, *op. cit.*, s. 146.

⁹² Gdyby rozwinąć w stronie czynnej – „POS(VIT)” – Caspar Berger byłby tu podmiotem zdania, ale brakowałoby dopełnienia bliższego. Z kolei strona bierna nie wymaga informowania o wykonawcy czynności, więc końcowe dane twórcy nie będą tu podmiotem, ale rodzajem podpisu. Bergera zresztą charakteryzowało podpisywanie swoich dzieł, zob. J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 60.

⁹³ Ostatnie słowo (zawód autora) po niemiecku.

Z woli i na chwałę Boga Najlepszego [i] Największego oraz Trójcy Świętej, w roku zbawienia ludzkości 1588, za panowania Oświeconego Księcia Pana Fryderyka IV, Ojca Ojczyzny, została wykonana kamienna budowa⁹⁴ tej katedralnicy, za pieniądze czcigodnego męża i obywatela tego państwa⁹⁵ Alexandra Ecksteina⁹⁶. Caspar Berger, mistrz dzieła/warsztatu⁹⁷.

W 1991 r. powstały dwa boczne ołtarze⁹⁸, umieszczone w obrębie prezbiterium – po prawej (od południa) ołtarz Matki Bożej Strażniczki Nadziei z obrazem pod tym samym wezwaniem, który ks. Tadeusz Łączyński (pierwszy powojenny proboszcz rzymskokatolicki) przywiózł wraz z parafianami z Nadwórnej (Ukraina)⁹⁹ oraz po lewej (od północy) ołtarz św. Jadwigi Śląskiej z nowo ufundowanym obrazem¹⁰⁰, przedstawiającym św. Jadwigę błogosławiącą swojego syna, Henryka II Pobożnego, przed bitwą z Mongołami¹⁰¹. Na tym drugim ołtarzu znajduje się teraz tabernakulum z Najświętszym Sakramentem. Zmienił się również obraz – obecny przedstawia Chrystusa Miłosiernego¹⁰².

Oba ołtarze okalają po cztery rzeźby Apostołów (po dwie z każdej strony, w sumie osiem). Wykonane zostały z terakoty i pochodzą z XIX w., a pierwotnie umieszczone były na filarach w nawie środkowej¹⁰³. Postaci przedstawione na posągach podpisane są po imieniu, przy czym należy tu zauważyć, że niemieckie brzmienie imion Dwunastu w zasadzie pokrywa się z łacińskim¹⁰⁴.

⁹⁴ Zob. A. Jougan, *op. cit.*, s. 250, s.v. *fabrica* (m.in. warsztat pracy, rękodzielnia, opracowywanie, tworzenie, budynek); por. *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, s. 484, s.v. *fabrica* (m.in. warsztat rzemieślniczy, przybory, narzędzia rzemieślnicze, umiejętność, sztuka, budowa, budynek, gmach).

⁹⁵ Z uwagi na ustrój księstwa legnickiego, należy tłumaczyć łac. *res publica* jako „kraj”, „państwo”, zob. A. Jougan, *op. cit.*, s. 584, s.v. *res*.

⁹⁶ Harasimowicz stwierdza, że fundator – którego rzeźba w zbroi (był płatnerzem) miała zgodnie z oryginalnym zamówieniem podierać ambonę – został silnie zepchnięty na dalszy plan, a wyeksponowano rolę księcia, J. Harasimowicz, *Chrzcielnica, ambona i...*, s. 59; por. *idem, Kasper Berger i...*, s. 110.

⁹⁷ Zawód autora podają za: J. Jagiełło, *Caspar Berger*, <https://culture.pl/pl/tworca/caspar-berger> [dostęp: 23 VII 2024].

⁹⁸ Zaprojektował je plastyk Henryk Baca, wykonał stolarz Władysław Ginowicz, ozdobił polichromią i złoceniami Mirosław Patecki, W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 70.

⁹⁹ Oryginalny obraz znajduje się za kopią wykonaną przez Henryka Bacę, T. Gumiński, *op. cit.*, s. 38.

¹⁰⁰ W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 69.

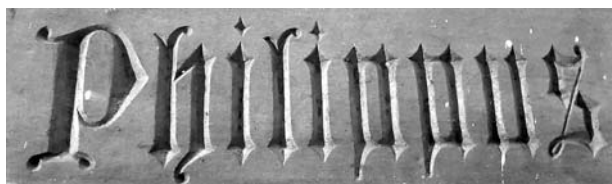
¹⁰¹ T. Gumiński, *op. cit.*, s. 38.

¹⁰² Zgodnie z informacjami uzyskanymi od ks. proboszcza, obraz przedstawiający św. Jadwigę został zabrany przez autora.

¹⁰³ T. Gumiński, *op. cit.*, s. 38.

¹⁰⁴ Dalidowicz zauważa, że w przypadku znajdujących się w kościele epitafiów i nagrobków łacina widnieje do XVII w., od XVIII w. zaś jest to już raczej niemiecki, szczególnie w drugiej połowie tego stulecia (w pierwszej inskrypcje dotyczące duchownych są jeszcze konsekwentnie

Przy ołtarzu mieszczącym tabernakulum (po lewej, od północy) są to kolejno (patrząc od strony ołtarza głównego): „Thomas” (Tomasz), „Andreas” (Andrzej), „Iud(as) Thaddäus¹⁰⁵” (Juda Tadeusz), „Iohannes” (Jan). Przy ołtarzu Matki Bożej Strażniczki Nadziei (po prawej, od południa) natomiast kolejno (również patrząc od strony ołtarza głównego): „Bartholomäus¹⁰⁶” (Bartłomiej), „Simon” (Szymon), „Iacobus d(er) I(üngere)¹⁰⁷” (Jakub Młodszy) lub „Iacobus v(el) I(ustus)¹⁰⁸” (Jakub [Starszy] albo Justus [czyli: Sprawiedliwy])¹⁰⁹, „Philippus” (Filip).

Inskrypcja pod rzeźbą Apostoła Filipa. Fot. autora

Na ołtarzu Matki Bożej Strażniczki Nadziei umieszczono krzyż ołtarzowy z tytułem winy (*INRI*). Na ścianie po lewej stronie znajduje się natomiast polichromia z krzyżem i tytułem winy (*INRI*), a także inskrypcja łacińska¹¹⁰, którą należy czytać w określonej kolejności, zgodnie z ruchem wskazówek zegara. Po prawej: „CHRISTVS VINCIT” (Chrystus zwycięża), po lewej: „CHRISTVS

łacińskie), M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 240 i 274. Ta zmiana języka sugeruje, że i tu raczej mamy do czynienia już z niemieckim.

¹⁰⁵ Pisownia z umlautem (*ä*) wskazuje raczej na rzecz niemieckiego niż łaciny, jednak należy zauważyć, że pojawienie się umlautów jest kolejnym etapem rozwoju systemu zapisu po nadpisaniu małej samogłoski *e* nad odpowiednią poprzedzającą samogłoską, a tak właśnie po łacinie wygląda imię Tadeusz: *Thaddaeus*, por. A. Jougan, *op. cit.*, s. 367, s.v. *S. Iudas Thaddaeus*. Warto dodać, że dziś w niemieckim przy braku technicznych możliwości zapisu umlautów dopisuje się *e* po odpowiedniej samogłosce (w tej wersji zapis niemiecki jest tożsamy z łacińskim).

¹⁰⁶ Ponownie z umlautem (*ä*); zapis z dopisaną samogłoską *e* byłby tożsamy z łacińskim: *Bartholomaeus*, por. A. Jougan, *op. cit.*, s. 67, s.v. *S. Bartholomaeus*.

¹⁰⁷ Rozwinięcie abrewiatyur przy założeniu, że jest to niemiecki, a literą w pierwszej abrewiatyurze jest *d* (bardziej prawdopodobne).

¹⁰⁸ Rozwinięcie abrewiatyur przy założeniu, że jednak jest to łacina, a literą w pierwszej abrewiatyurze jest *v*.

¹⁰⁹ Dwóch z grona Dwunastu nosiło imię Jakub – Jakub Starszy (syn Zebedeusza, brat Jana Apostoła i Ewangelisty) oraz Jakub Młodszy (syn Alfeusza, który bywa też utożsamiany z Jakubem Sprawiedliwym, znanym również jako brat Pański – w zależności od przekazu, uważa się go za brata przyrodniego Chrystusa – syna św. Józefa z pierwszego małżeństwa – lub za brata ciotecznego/stryjecznego – kuzyna).

¹¹⁰ Zachowuję pisownię litery *U* jako *V*.

REGNAT” (Chrystus rządzi), u góry: „CHRISTVS IMPERAT” (Chrystus panuje). Są to wezwania średniowiecznej modlitwy litanijnej, która towarzyszyła np. obrzędowi koronacyjnemu władców¹¹¹, obecnie zaś śpiewana jest przy szczególnie uroczystych celebracjach papieskich, jak np. inauguracja pontyfikatu¹¹².

4. Relikwie

W dawnej kaplicy wieczystej adoracji¹¹³, pierwszej od zachodu kaplicy przy prawej nawie, znajduje się mensa ołtarzowa, na której stoją relikwiarze. Relikwie podpisane są na skrawkach papieru, pismem odręcznym lub drukowanym, w przeważającej większości po łacinie. Po lewej stronie tabernakulum stoją dwa relikwiarze:

S(ancti) Bartholomei Ap(ostoli)
[relikwie] św. Bartłomieja Apostoła

S(ancti) Petri Ap(ostoli)
[relikwie] św. Piotra Apostoła

Po prawej stronie tabernakulum również dwa relikwiarze, jeden z relikwiami polskiej świętej podpisanymi po polsku: „Bł.¹¹⁴ s. Faustyna”, drugi:

S(ancta) Theresia
św. Teresa¹¹⁵

Na mense ołtarzowej przed tabernakulum znajduje się szereg relikwiarzy, podają w kolejności od prawej do lewej:

S(ANCTUS) ALBERTUS CHMIELOWSKI EX OSSIBUS
św. Albert Chmielowski¹¹⁶, [relikwie] z kości

¹¹¹ Zob. obszerniej: E.H. Kantorowicz, *Laudes regiae: a study in liturgical acclamations and mediaeval ruler worship*, Berkeley – Los Angeles 1946. Zawarta jest tam m.in. wersja gallo-frankijska (s. 15–16), której znakomitego wykonania przez zespoły śpiewacze *Sequentia* i *Dialogos* można posłuchać dzięki udostępnieniu nagrania na kanale pierwszego z nich: <https://www.youtube.com/watch?v=zMPD5F1Ar6M> [dostęp: 5 VIII 2024].

¹¹² Zob. np. https://www.vatican.va/news_services/liturgy/2005/documents/ns_lit_doc_20050424_messa-inizio-pontif_it.html [dostęp: 5 VIII 2024].

¹¹³ Jak już wspomniałem, obecnie tabernakulum z Najświętszym Sakramentem znajduje się na ołtarzu bocznym w północnej części prezbiterium.

¹¹⁴ Relikwie pozyskane najwyraźniej jeszcze przed kanonizacją, która nastąpiła w 2000 r.

¹¹⁵ Chodzi o św. Teresę z Lisieux. Zob. <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/10-01a.php3> [dostęp: 12 VIII 2024].

¹¹⁶ Zob. <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/06-17a.php3> [dostęp: 12 VIII 2024].

Następnie dwóch polskich błogosławionych podpisanych po polsku: „Bł. Stefan Wyszyński” i „Bł. Jerzy Popiełuszko”. Dalej:

S(anctorum)¹¹⁷ / Theodori / et / Vincenti C(aesaraugustani)¹¹⁸ / M(artyrum)¹¹⁹
[relikwie] świętych Teodora i Wincentego z Saragossy, męczenników¹²⁰

Ex Sanguine Beati Joannis Pauli II Papae
[relikwie] z krwi bł.¹²¹ Jana Pawła II, papieża

Ex Tunicae¹²² / S(anctae) Ritae a Cassia
[relikwie] z habitu¹²³ św. Rity z Cascii¹²⁴

EX OSSIBUS / Andreae Bobola
[relikwie] z kości [św.] Andrzeja Boboli¹²⁵

Następnie „St. Charbel¹²⁶” (św. Szarbel Machluf) i na sam koniec:

S(ancta) Hedwigis
św. Jadwiga¹²⁷

¹¹⁷ Liczba mnoga oznaczona przez zdwojenie litery: „SS.”, zob. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 409.

¹¹⁸ W rzeczywistości widać w tym miejscu jedynie zarys jakiejś zaokrąglonej litery, a że jest to akurat C, przypuszczam na podstawie próby identyfikacji świętych; Saragossa to po łacinie *Caesaraugusta*, zob. A. Jougan, *op. cit.*, s. 82, s.v. *Caesaraugusta*.

¹¹⁹ Odczytanie i identyfikacja niepewne. Budowa relikwiarza (w kształcie krzyża, z zamieszczonym u góry tytułem winy – *INRI* – oraz kapsułą na relikwie w tym samym kształcie) uniemożliwia odczytanie napisu w całości bez ingerencji w obiekt. Rzeczywiście w kolejnych liniach widać: „SS.”, następnie „[-].eodori” lub „[-].eodosi”, potem „et”, dalej „incen.” i na dole „M”.

¹²⁰ Przypuszczam, że chodzi o św. Teodora z Amazei i św. Wincentego z Saragossy. Obaj ponieśli śmierć męczeńską w podobnym czasie (początek IV w.), choć w różnych częściach imperium rzymskiego. Zob. <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/02-07b.php3> [dostęp: 11 VIII 2024], <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/01-22a.php3> [dostęp: 11 VIII 2024].

¹²¹ Relikwie pozyskane najwyraźniej jeszcze przed kanonizacją, która nastąpiła w 2014 r.

¹²² Powinno być: „Tunica”, gdyż przyimek *ex* łączy się z ablatywem, zob. *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, s. 379–380, s.v. *e, ex*.

¹²³ Zob. A. Jougan, *op. cit.*, s. 703, s.v. *tunica*.

¹²⁴ Zob. <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/05-22a.php3> [dostęp: 12 VIII 2024].

¹²⁵ Zob. <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/05-16a.php3> [dostęp: 12 VIII 2024].

¹²⁶ Skrót „St.” na określenie świętych używany jest w kilku językach, zob. <https://en.wiktionary.org/wiki/St.> [dostęp: 6 VIII 2024]. Imię w formie „Charbel” występuje m.in. w angielskim i francuskim. Tu mamy do czynienia najprawdopodobniej z francuską wersją zapisu (Liban, skąd pochodził św. Szarbel, znajdował się przez pewien czas na terytorium mandatowym Francji, a język francuski do dziś bywa używany w katolickim Kościele maronickim, do którego ten święty należał).

¹²⁷ Chodzi o św. Jadwigę Śląską. Zob. <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/10-16a.php3> [dostęp: 12 VIII 2024].

5. Zakrystia

Kilka drobiazgów łacińskich znajduje się również w zakrystii. Wchodząc od strony nawy, na lewo możemy zobaczyć metalowy krzyż procesyjny zawierający tytuł winy (*INRI*). Zaraz za nim, na ścianie, od kilku lat wisi drewniana tablica z oznaczeniami dat renowacji Najświętszego Sakramentu¹²⁸. Miesiące oznaczone są cyframi rzymskimi (I–XII), u góry zaś widnieje napis „RENOVATIO SANCTISSIMI SACRAMENTI” (renowacja Najświętszego Sakramentu), a zaraz pod nim omawiany już wcześniej chrystogram *IHS*. Niemal na wprost wejścia do zakrystii wisi stylizowany na ikonę obraz Chrystusa Miłosiernego z napisem¹²⁹ w trzech językach – hebrajskim, greckim i łacińskim:

יֵשׁוּעַ כְּדִבְרֵי קְדֻשָּׁתְךָ
 Ἰησοῦ¹³¹, ἐπὶ σοὶ πέποιθα¹³².
 JESU, IN TE CONFIDO¹³³.
 Jezu, ufam Tobie¹³⁴.

¹²⁸ W Kościele rzymskokatolickim Komunię pod postacią chleba niekwaszonego przechowuje się w tabernakulach przez dłuższy czas, a nie tylko doraźnie na potrzeby chorych, jak to czynią Kościoły wschodnie. Materia Eucharystii może jednak ulec zepsuciu, dlatego co jakiś czas przechowywane zapasy, w tym szczególnie hostię używaną do adoracji, należy wymienić (spożyć stare, a umieścić nowe). Nosi to nazwę renowacji (czyli odnowienia, od łac. *renovatio*), zob. np. M. Pastuszko, *Przechowywanie i kult Najświętszego Sakramentu*, „Prawo Kanoniczne” 1989, t. 32, z. 3–4, s. 75–123 (szczególnie s. 96–105); por. A. Jougan, *op. cit.*, s. 581, s.v. *renovatio*.

¹²⁹ Tekst nawiązuje do Ps 25(24), 2. Numeracja podwójna psalmu zgodnie z Biblią Hebrajską i Septuagintą.

¹³⁰ Tekst hebrajski, który podaję według stanu faktycznego, został najpewniej sporządzony przez osobę, która nie zna tego języka, gdyż pojawia się tu wiele błędów typowych dla kopiowania znaków alfabetu bez zrozumienia. Czcionka tzw. pisma kwadratowego zawiera wiele par liter, które niestety łatwo ze sobą pomylić i tak stało się tutaj z trzema spółgłoskami (pierwsza w pierwszym wyrazie i obie w drugim są niewłaściwe). Por. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, s. 1106 (יֵשׁוּעַ כְּדִבְרֵי קְדֻשָּׁתְךָ).

¹³¹ Ostatnia litera bardziej przypomina v niż u, być może jest to również wynik nieznamomości języka greckiego.

¹³² Por. tekst grecki Septuaginty: „ἐπὶ σοὶ πέποιθα”, cyt. za: *Septuaginta*, s. 22.

¹³³ Por. tekst łaciński Wulgaty: „Deus meus in te confido”, cyt. za: *Biblia Sacra iuxta...*, s. 796. Warto zwrócić uwagę, że w powyższym wydaniu Wulgaty, oprócz zestawienia psalmów za Septuagintą (za którym cytowałem), występuje równoległe zestawienie za Biblią Hebrajską, gdzie tłumaczenie nieco się różni: „Deus meus in te confisus sum” (*ibidem*, s. 797); w pierwszym (za greką) czasownik jest w czasie teraźniejszym, w drugim (za hebrajskim) w czasie przeszłym dokonanym (perfectum).

¹³⁴ Tłumaczę za tekstem łacińskim, gdzie czasownik jest w czasie teraźniejszym (ufam). Por. Ps 25(24) w polskim tłumaczeniu Biblii Tysiąclecia: „mój Boże, Tobie ufam”, cyt. za: *Pismo Święte...*, s. 683. W oryginalnym tekście hebrajskim jest tu użyty aspekt perfectum, który wyraża zasadniczo czas przeszły, choć przy czasownikach oznaczających percepcję czy

U góry obrazu, po obu stronach głowy Chrystusa, widoczne jest greckojęzyczne *nomen sacrum* „IC XC” (w rozwinięciu: Ἰησοῦς Χριστός, czyli: Jezus Chrystus)¹³⁵. Dalej na prawo w zakrystii znajduje się kolejny, tym razem drewniany krzyż z tytułem winy (*INRI*). W drugim pomieszczeniu na jednej z szaf umieszczony jest jeszcze jeden metalowy krzyż z tytułem winy, a za nim na ścianie wisi herb obecnego biskupa legnickiego wraz z omówionym już mottem „DEUS CARITAS EST”.

6. Pozostałe

Nad zakrystią znajduje się empora, gdzie do XIX w. mieściła się biblioteka¹³⁶. Tam na górze umieszczona została najstarsza zachowana inskrypcja fundacyjna¹³⁷, wykonana z piaskowca, napisana minuskułą gotycką. Jak zauważa Dalidowicz, abrewiacje zaznaczono w charakterystyczny dla tego okresu sposób poprzez umieszczenie poprzeczki nad miejscem, gdzie pominięto literę, którą jest M lub N¹³⁸. Typowe jest też użycie znaku *p* jako brachygraficznego oznaczenia przyimka „per”¹³⁹. Podaję treść inskrypcji według stanu faktycznego¹⁴⁰, z własnymi rozwinięciami i z własnym tłumaczeniem:

---

postawę można tłumaczyć go czasem terazniejszym (zaufałem/ufam), zob. T.O. Lambdin, *Wprowadzenie do hebrajskiego biblijnego*, tłum. H. Drawnel, B. Sokal, Lublin 2012, s. 94. W tekście greckim występuje czas perfectum, który oznaczać może m.in. czynność przeszłą dokonaną wraz z jej skutkami (kiedyś zaufałem i teraz już ufam), zob. M. Mięka, M. Popiołek, “Ελληνές ἔσμεν πάντες. *Podręcznik do nauki języka starogreckiego*, t. 2, Warszawa 2017, s. 184.

¹³⁵ Por. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 411, 422.

¹³⁶ T. Gumiński, *op. cit.*, s. 39. Obszerniej na jej temat: W. Karlak, *op. cit.*, s. 82–94.

¹³⁷ Nie jest to ściana południowa kaplicy, jak pisze M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 210, ale ściana dzieląca emporę na linii północ-południe, a sama inskrypcja jest umieszczona po wschodniej stronie, u góry. U Wahrendorffa ta inskrypcja fundacyjna znalazła się pośród epitafiów; podobnie zresztą w dziele ks. Bochnaka (pod numerem 43), gdzie autor opracowania inskrypcji łacińskich, ks. T. Kiciński, nie podaje jej tekstu ani go nie tłumaczy, a jedynie omawia treść, zob. W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 216.

¹³⁸ M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 210.

¹³⁹ Por. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 415; por. A. Gieysztor, *op. cit.*, s. 149.

¹⁴⁰ Por. J.P. Wahrendorff, *op. cit.*, s. 240: „Ista Capella est fundata & aedificata per honestum Virum Franciscum Schobirczam, Civem lignicensem A. D. MCCCXX”; H. Ziegler, *op. cit.*, s. 179: „Ista Capella est fundata et aedificata per honestum Virum Francisc. Schobirczam, Civem Legnic. A. D. MDCCCCXX” (autor oczywiście popełnia błąd w dacie, dopisując D – byłby to rok 1920 zamiast 1420, a zatem już po publikacji jego własnego dzieła); H. Lutsch, *op. cit.*, s. 240: „ista capella est fūdata et edificata p honestū virū frāciscū schobirczā civem legniczensē anno dñi mo cccc xx” (zapis najwierniejszy spośród tu wymienionych); J. Adamski, *The von der Heyde Chapel at Legnica in Silesia and the Early Phase of the French Flamboyant Style*, „Gesta” 2019,

Inskrypcja fundacyjna z kaplicy Schobircza. Fot. autora

ista capella est fu(n)data et edi/ficata p(er) honestu(m)¹⁴¹ viru(m)
fra(n)ciscu(m) / schobircza(m) civem legniczense(m) / anno d(omi)ni¹⁴²
M° CCCC° XX¹⁴³

Ta kaplica¹⁴⁴ została ufundowana i zbudowana przez czcigodnego męża Franciszka Schobircza, legnickiego obywatela, w roku Pańskim 1420.

t. 58, nr 2, s. 194: „Ista capella est fundata et edificata p[er] honestu[m] viru[m] Fra[n]ciscu[m] Schobircza[m], civem legniczense[m] a[n]no d[omi]ni m° cccc° xx” (autor niepotrzebnie oznacza abrewiację w wyrazie *anno*, który został jednak zapisany w całości, nie zauważa też kontrakcji litery *n* w wyrazie *fundata*); M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 210: „ISTA CAPELLA EST FU(N)DATA ET EDI/FICATA P(ER) HONSETU(M) VIRU(M) FRA(N)CISCU(M) / SCHOBIRCZA(M) CIVEM LEGNICZENSE(M) / ANNO D(O)M(INI) M CCCC XX”.

¹⁴¹ Dalidowicz: „HONSETU(M)” (oczywiście literówka), por. *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, s. 722, s.v. *honestus*.

¹⁴² Dalidowicz: „D(O)M(INI)”. Choć należy przyznać, że przy tym kroju pisma trudno odróżnić NI od M, ja raczej przekonany jestem, że w zapisie pozostały tu pierwsza litera wyrazu i ostatnie dwie, a zatem z zachowaniem końcówki fleksyjnej, co jest zwyczajnie praktyczniejsze, zob. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 422; por. A. Gieysztor, *op. cit.*, s. 143.

¹⁴³ Dalidowicz zwraca uwagę na typowe dla gotyckich inskrypcji nadpisanie niewielkiej litery ° po każdym członie daty stanowiącym osobny wyraz łaciński, M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 210; por. W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 436. Pełne łacińskie brzmienie daty byłoby zatem następujące: „millesimo quadrigentesimo vicesimo”.

¹⁴⁴ Dalidowicz podaje (za Zieglerem), że była to jedna z pierwszych kaplic mieszczańskich, M. Dalidowicz, *op. cit.*, s. 54.

Na przylegającej do zakrystii ścianie prawej nawy umieszczone zostały herby kolejnych legnickich biskupów diecezjalnych, od lewej do prawej: Tadeusza Rybaka, Stefana Cichego, Zbigniewa Kiernikowskiego. W pierwszym przypadku całość przytwierdzonego do ściany owalu zajmuje zawartość tarczy herbowej, brak jednak samej tarczy i wszelkich elementów heraldycznych ją okalających, w tym również motta biskupiego. Na dwóch kolejnych owalach wymalowane zostały pełne herby, wraz z zawołaniami biskupimi. Są to: „PER CRUCEM AD LUCEM” (Przez Krzyż do światła)¹⁴⁵ oraz „EVANGELIO OBOEDIENTIA-EUCHARISTIA” (Posłuszeństwo Ewangelii – Eucharystia)¹⁴⁶.

Nieco dalej na ścianie, bliżej wyjścia, umieszczona została tablica z piaskowca¹⁴⁷ upamiętniająca nowy podział administracyjny Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce, w wyniku czego powstała m.in. diecezja legnicka¹⁴⁸. W tekście inskrypcji została wspomniana bulla papieska „TOTUS TUUS POLONIAE POPULUS”¹⁴⁹ (Cały Twój lud Polski¹⁵⁰). W górnej części tablicy widnieją: herb papieski z mottem „TOTUS TUUS” (cały Twój), herb diecezji legnickiej oraz herb jej pierwszego biskupa Tadeusza Rybaka ze wspomnianym już wcześniej zawołaniem.

Można wspomnieć jeszcze drogę krzyżową, serię 14 obrazów (olejnych na płótnie), które namalował Philipp Anton Bartsch¹⁵¹, wszystkie oczywiście

¹⁴⁵ Obszerniej o herbie: W.W. Szetelnicki, *Herb rządcy diecezji legnickiej biskupa legnickiego Stefana Cichego*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2007, t. 6, nr 1 (10), s. 145–155. Zob. też: <https://diecezja.legnica.pl/biskupi-seniorzy#cichy> [dostęp: 5 VIII 2024].

¹⁴⁶ Zob. też: <https://diecezja.legnica.pl/biskupi-seniorzy#kiernikowski> [dostęp: 5 VIII 2024].

¹⁴⁷ Zob. C. Kowalak, *Pomniki i tablice pamiątkowe...*, Legnica 2007, s. 291; por. *idem*, *Pomniki i tablice pamiątkowe...*, Legnica 2012, s. 49.

¹⁴⁸ Zob. W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 77. Obszerniej: S. Kusik, *Legnica – miasto biskupie diecezji legnickiej*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2002, t. 1, nr 1, s. 9–26.

¹⁴⁹ Zgodnie z tradycją, nazwy papieskich dokumentów biorą się od incipitu, czyli pierwszych słów rozpoczynających dany dokument. Łaciński oryginał (pełny tekst): „Acta Apostolicae Sedis” 1992, t. 84, s. 1099–1112.

¹⁵⁰ Rozmyślnie „Polski” wielką literą, gdyż nie chodzi mi o przymiotnik, ale o rzeczownik w funkcji przydawki dopełniaczowej (lud którego kraju? Polski). Zazwyczaj tytuł tej bulli tłumaczony jest na nasz język jako „Cały Twój lud w Polsce”, zob. np. <https://episkopat.pl/bulla-totus-tuus-poloniae-populas/> [dostęp: 6 VIII 2024]. Tłumaczenie „w Polsce” wskazywałoby na użycie genetywu „Poloniae” jako lokatywu (miejscownika) i co prawda anglojęzyczny Wikisłownik (Wiktionary) rzeczywiście podaje taką możliwość, to jednak klasycznie stosuje się tę bezprzymiową składnię jedynie dla nazw miast i małych wysp (oraz w przypadku kilku innych, bardzo nielicznych rzeczowników), ale nie nazw państw, por. <https://en.wiktionary.org/wiki/Poloniae#Latin> [dostęp: 14 VIII 2024]; H. Wolanin, *op. cit.*, s. 220.

¹⁵¹ Są to obrazy olejne na płótnie, na ostatnim (*Złożenie do grobu*) widoczne pozostałości sygnatury, zob. A. Kozieł, *Bartsch Philipp Anton [w:] idem, Malarstwo barokowe...*, s. 292.

ponumerowane cyframi rzymskimi (I–XIV). Na jednej ze stacji (XII) krzyż opatrzony został tytułem winy (*IN/RI*). W prawej nawie przy wejściu południowym od strony zachodniej znajduje się jeszcze ołtarz św. Antoniego, który wprowadził do kościoła ks. Łączyński¹⁵². Antepedium zawiera inskrypcję „JOS”, być może jest to „JOS(EPH)” ([św.] Józef), co wskazywałoby na to, że ołtarz i znajdująca się na nim rzeźba św. Antoniego nie tworzyły pierwotnie kompleksu¹⁵³. W południowym przedsiönku znajduje się też kolejny drewniany krzyż, również z tytułem winy (*INRI*).

Na zewnętrznym murze kościoła katedralnego, na wieży południowej, została umieszczona granitowa tablica upamiętniająca montaż replik kurantów wieżowych¹⁵⁴. Zapisano ją w językach polskim i niemieckim, jednak inskrypcja rozpoczyna się od łacińskiego „PRO MEMORIA” (ku/dla pamięci).

* * *

Jak wspomniałem we wstępie, w dalszej kolejności omówione zostaną znajdujące się w katedrze epitafia, które same stanowią dość pokaźny materiał. O ile niczego nie pominąłem, starałem się tu przedstawić wszystkie pozostałe inskrypcje łacińskie obecne w tej świątyni. Większość z nich to co prawda tylko drobiazgi, które w dotychczasowych opracowaniach nie były nawet brane pod uwagę, zapewne również ze względu na ich niewielki rozmiar czy względnie nieduże znaczenie. Ja jednak spośród istniejących dziś inskrypcji łacińskich staram się przynajmniej wspomnieć nawet te, które nie wymagają specjalnego opracowania. Inne jednak, nawet już szeroko obecne w literaturze, usiłowałem dokładniej odczytać czy przetłumaczyć, a ponadto opatrzyć komentarzami filologicznymi czy odnośnikami do literatury fachowej. Katedra legnicka to obiekt interesujący na tak wielu polach (nie tylko filologicznym, ale też m.in. religijnym, turystycznym, historycznym czy artystycznym), że mam nadzieję, iż z powyższym opracowaniem uda mi się dotrzeć do szerszego grona odbiorców, nie tylko specjalistów.

¹⁵² W. Bochnak, *Kościół katedralny w...*, s. 62.

¹⁵³ Niestety, nie udało mi się ustalić ich proveniencji.

¹⁵⁴ Zob. C. Kowalak, *Pomniki i tablice pamiątkowe...*, Legnica 2007, s. 301; por. *idem*, *Pomniki i tablice pamiątkowe...*, Legnica 2012, s. 64–65.

Streszczenie

Inskrypcje łacińskie Legnicy. Kościół katedralny

W artykule podjęty został temat inskrypcji łacińskich znajdujących się w legnickiej rzymskokatolickiej katedrze świętych Apostołów Piotra i Pawła. Materiał epigraficzny kościoła jest najsilniej reprezentowany przez epitafia, którym – ze względu na zbyt dużą obszerność tematu – zostanie jednak poświęcony osobny tekst. Ten zaś, w którym opracowane zostały wszystkie pozostałe inskrypcje, uzupełniony został o napisy łacińskie na materiałach nietrwałych, jak papier czy płótno, jak również o inskrypcje najpewniej niemieckojęzyczne, jednak tożsame z łacińskimi. Zakres chronologiczny obejmuje aktualnie (2024) znajdujące się w katedrze napisy łacińskie, począwszy od najstarszych inskrypcji na chrzcielnicy, z których jedna zawiera tekst ułożony metrycznie w heksametrze daktylicznym, poprzez tę na tablicy fundacyjnej z kaplicy Schobircza z początku XV w., Pozdrowienie Anielskie na obrazie z pentaptyku z końca XV w., inskrypcje na grupie rzeźbiarskiej *Ecce homo* z początku XVI w. i ambonie autorstwa Caspara Bergera z końca XVI w., aż po najnowsze, liczące sobie zaledwie kilka lat. Ponieważ tekst adresowany jest nie tylko do specjalistów, materiał został przedstawiony w kluczu ułatwiającym zwiedzanie kościoła.

Abstract

Latin inscriptions of Legnica. Cathedral church

The article explores the subject of Latin inscriptions found in the Roman Catholic Cathedral of Saint Apostles Peter and Paul in Legnica. The epigraphic material of the church is best represented by epitaphs, which, due to the vastness of the subject, will be discussed in a separate text. Whereas this one, which compiles all the other inscriptions, has been expanded to include Latin inscriptions on non-durable materials such as paper or canvas, as well as inscriptions that are presumably of German origin, but are not different from the Latin ones. The chronological scope encompasses the Latin inscriptions that are currently (2024) located in the cathedral, starting with the oldest inscriptions on the baptismal font, one of which is composed of a text arranged metrically in dactylic hexameter, through the one on the foundation tablet in the Schobircza chapel from the early 15th century, as well as the Angelic Salutation in a pentaptych painting from the late 15th century, inscriptions on a sculptural group *Ecce homo* from the early 16th century and a pulpit by Caspar Berger from the late 16th century, to those most recent ones, which date back only a few years. Since the text is addressed not only to experts, the material is presented in a key that facilitates a thorough tour of the church.